

Molnár Kristóf

A kimondott és a kimondatlan¹

Sutyák Tibor: *A Freud-elv – A pszichoanalízis mint lélekfilozófia*.
Pozsony, Kalligram, 2008.

A pszichoanalízis tudományos szintű, fogalmi vizsgálatával két helyen találkozhatunk a kortárs filozófiában. Egyfelől a tudományfilozófiai és tudománymetodológiai diskurzusban, ahol a falszifikálhatatlan elméletek iskolapéldájaként szokás emlegetni, másfelől a fenomenológiai vitákban, ahol Freud gondolatai korántsem ütköznek ilyen merev ellenállásba, hanem rendre izgalmas eszmecsere generálnak. Sutyák Tibor könyve, a *Freud-elv* e második csoporthoz tartozik. A fenomenológia – elsősorban a francia fenomenológia – irányából közelíti meg a freudi gondolatrendszert, s mondanivalója mind tartalmában, mind a kifejtés módjában vitára készlet.

A tanulmányt és kiterjedt bibliográfiát magában foglaló könyv igényes kivitelezésű: lazán szedett sorainak köszönhetően az olvasásnál nem fárasztja a szemet, s a lábjegyzetek tördelése is gondos munkát jelez, csak a legritkább esetben ívelnek át a következő oldalra. A mű egyetlen hiányosságaként az említhető, hogy a bibliográfiában illene feltüntetni az idézett szövegek eredeti megjelenéseit, nem csupán a magyar kiadásokét. Ez nemcsak egy – legalább célkitűzéseiben – monografikus jellegű művel szembeni elvárás, hanem olvasói igény is, hiszen így az esetenként kifejtés nélkül hagyott időrendi részletek könnyebben rekonstruálhatók.

Maga a szöveg a szerző doktori értekezésének szinte változatlan formában való kiadása. Ez a tény első pillantásra talán nem nyilvánvaló, ugyanis már a „Bevezetés” lapjain egy tudományos értekezésben szokatlan, személyes hanggal találkozunk. Korántsem arról van szó azonban, hogy valamiféle stílusgyakorlatot tartunk a kezünkben, hanem arról, hogy a könyv nem a disszertációk hagyományos értekező prózájában íródott. Jóllehet a disszertációkat jellemző aprólékos elemzés és szigorú érvelés is megtalálható benne, ám ezt a megszokottnál több, személyes hangvétellé elem kíséri a szövegben. A két, egymástól különböző megközelítési mód azonban nem oltja ki egymást, a személyes hangnem éppen hogy kiemeli a lényeges pontokat. Ez a kettősség – amely végigvonul az egyes fejezeteken – teszi a könyvet könnyen olvasható, mégis tartalmas olvasmánnyá.

Érdekes azonban elgondolkodni rajta, *miről is szól* valójában ez a könyv. A fülszöveg tanúsága szerint a „freudi metapszichológia filozófiai feldolgozását hajtja végre”, és a „Bevezetés”-ben is valami hasonlót olvashatunk: „[...] arról van szó, hogy Freud művén olyan diszkurzív rések nyílnak meg, melyek kifejezetten filozófiai kezelésmódot igényelnek” (SUTYÁK 2008, 11). Bevezetőben ennél részletesebb indoklást persze nem várhatunk el, azonban a lényeg így kimondatlan marad: a fel-

¹ A jelen írás Faragó-Szabó István által az ELTE-n tartott recenzió-író szemináriumon született.

dolgozás itt nem egyszerűen azt jelenti, hogy a szerző egy hagyomány – mondjuk a fenomenológia – szemszögéből vizsgálja a pszichoanalízist, hanem azt, hogy explicit vagy implicit módon rámutat a pszichoanalízis eszmetörténeti kontextusára, felkutatja előzményeit és kapcsolódási pontjait a hagyomány egészéhez, azaz már-már filozófiatörténetet művel. Így jogos – nem pedig tekintélyekkel való dobálózás – az a gyakorlat, hogy Sutyák egy részprobléma kapcsán megemlíti a filozófiatörténet legkülönbözőbb alakjait. Például amikor a freudi *psziché* meghatározói közül kiemeli a tér primátusát az időhöz képest, akkor csak ebből a kvázi-filozófiatörténeti pozícióból jogos Augustinus, Kant, Bergson és Heidegger felelőlegesen (i. m. 63, lábjegyzet). Vagy ugyanígy: amikor a pszichoanalízist átjáró „alkalom logikájáról” beszél, inadekvát lenne az arisztotelészi *kairósz* és az okkazonalisták említése (i. m. 181, lábjegyzet), ha csupán egy szűkre szabott filozófiai diskurzus keretében hivatkozna tekintélyekre.

A filozófiatörténet hangsúlyos jelenléte azonban csak az egyik – expliciten ki nem fejtett – tényező. Ugyanilyen nyomatékosan tűnik fel időről időre az önreferenciális paradoxonok problémája. Már a mű első oldalain felbukkan ez a vonulat is: Sutyák a hagyományként felfogott filozófia problémájával kezdi könyvét. A hagyomány itt kivételesen nem a történetiség problémájaként, hanem tisztán formális problémaként merül fel. Problémafelvetése a következő: a filozófiában minden jelentős filozófus szakítani akart a korábbi hagyománnyal. Azaz: a filozófiában *hagyomány* a hagyomány megtörése. De akkor milyen hagyományt törünk meg? Ha én mást akarok csinálni, mint amit az előttem lévők műveltek filozófia néven, akkor végső soron én magam is ugyanazt teszem, amit ők. Ha pedig betagozodom egy iskolába, akkor is egy hagyományt viszek tovább. Sehogy sem tudom megtörni a hagyományt, mégis mindenképpen megtöröm. Világos, hogy a paradoxon önhivatkozással kapcsolatos – a filozófiának kell itt önmagával elszámolnia. Ehhez hasonló az a probléma, amelylyel a pszichoanalízisnek kell szembenéznie: amennyiben „vizsgálati körébe [...] minden emberi jelenség beletartozik [...]” (i. m. 103), és a pszichoanalízis is emberi jelenség – hiszen az őt megalkotó emberek nélkül nem létezne –, akkor el kell számolnia önmagával, hiszen a „pszichoanalízis önmaga pszichoanalízise is lehet, ahogyan a művészet is lehet a művészet tárgya” (uo.).

A fenti két mozzanat fényében meglepő, hogy a szerző több helyen is – különböző formában ugyan, de határozottan – leszögezi, hogy „a pszichoanalízis azonban nem filozófia” (i. m. 30). Különösen akkor érdekes állítás ez, ha felidézzük a könyv alcímét: „A pszichoanalízis mint lélekfilozófia”. Vajon mi a fontosabb: amit a szerző kimond, vagy az, amire utal? Ha a pszichoanalízis és a filozófia többször is határozottan állított különbségét fogadjuk el, akkor számolnunk kell a következő probléma megjelenésével: vajon a matematika vagy – mondjuk – a jog műveléséhez miért nem szükséges történetének ilyen mértékű figyelembevétele? Vagy: miért nem vezetnek az említetthez hasonló paradoxonokhoz más tudományágak? Lehetséges, hogy valamilyen nyakatekert magyarázattal megtartható a különbségtétel, s a problémák kiküszöbölhetőek, de izgalmasabbnak tűnik a másik lehetőség megvizsgálása: mi következik abból, ha a pszichoanalízis és a filozófia – legalábbis a lélekkel foglalkozó diszciplínája – közé egyenlőségjelet teszünk? Ennek fényében akár egyfajta freudi elszólásként is értelmezhetnénk az alcímet: bár mindenhol tagadom az azonosságot, éppen a címben állítom a nem kívánt egyenlőséget. Persze azért ennél – mármint hogy filozófusként elszólásokra vadásszunk – több következménye van

az azonosításnak: ha megáll, akkor a filozófiát egyfajta önmegértésre tett kísérletnek, saját magunk *terápiájának* foghatnánk fel. Ez az álláspont nem ismeretlen a XX. századi gondolkodás számára – egyes értelmezők (lásd CRARY–READ 2000) szerint Wittgenstein is valami hasonlóra tesz kísérletet, s John McDowell nevét is szokás ebben az összefüggésben emlegetni² –, de a pszichoanalízis felől még nem érkezett ilyen javaslat. Ezért lenne érdekes egy olyan gondolati út, amely nem a filozófiától jut el a terápiához, hanem fordítva. Ennek explicit kifejtésére – már ha egyáltalán tartható ez a megközelítés – Sutyák nem vállalkozik, azonban e ki nem mondott tartalmak is jelzik: talán nem is olyan implauzibilis egy ilyen olvasat, mint amilyenek elsőre tűnhet.

Ákárhogy is döntünk az előzetes megfontolásokkal kapcsolatban, a könyv mindenképpen hasznos azok számára, akik meg akarnak ismerkedni a pszichoanalízissel. Bármennyire technikainak tűnik is a „Bevezetés”-ben megjelölt cél, a „freudi metapszichológia filozófiai feldolgozása” (SUTYÁK 2008, 13), nem érdektelen szószaporitást kapunk, hanem egy olvasmányos bevezetést a pszichoanalízisbe.

Az első rész első két fejezetében („Narkisszosz szerelme”, „Dualizmus, monizmus”) Sutyák a nárcizmus fogalmának elméleti fontosságát ismerteti. A Freud által megalkotott „nárcizmus” terminus azt a lelkiállapotot jelöli, amikor a saját test egyszerre a vágyak és a kielégülés forrása. A nárcizmus a homoszexuális elfojtás és a paranoid skizofrénia kapcsolatának egy oldalágaként, a homoszexuális készítés által keletkező feszültség egy lehetséges feloldásaként jelenik meg. A *Schreber*-eset elemzése (i. m. 19–24) azonban messzebbre vezet: megkísérli a különbségtételt az elsődleges és a másodlagos nárcizmus között.³ A másodlagos nárcizmus felel meg a fent említett – idősebb korban kialakuló –, saját testre irányuló kiemelt figyelemnek, míg az elsődleges nárcizmus az a mozzanat, amikor a pszichoszexuális fejlődés idején – az ödipális komplexus feldolgozása, azaz a gyermek három-négy éves kora előtt – a libidó tárgya maga az *Én*. Ez a jelenség pedig nagyon komoly problémát jelent Freud rendszere számára: nem képes különbséget tenni a – kívülre irányuló – szexuális készítések, illetve a – befelé irányuló – énkészítések között. Freud ezt a különbségtételt mindenképpen fenn szeretné tartani, így adott a magyarázatra váró probléma. Megoldásához azonban még nem elegendő a rendelkezésre álló fogalomkészlet. Tisztázni kell, mit is jelent az „én”, a „készítés”, az „ödipális komplexus”, a „libidó” és a többi érintett fogalom. A megoldáshoz azonban nem elég az érintett fogalmak definíciójának felidézése. Meg kell őket változtatni, újra kell fogalmazni, hogy az ember belső és külső világának körvonalait hűen tudjuk reprezentálni *lélekfilozófiánkban*. Sutyák tulajdonképpen ezen újrafogalmazást végzi el azzal, hogy a pszichoanalízist beágyazza a filozófia történetébe. A következő fejezetek és alfejezetek ezért rendre egyes pszichoanalitikus részproblémák filozófiai hátterét világítják meg, hogy azután az így szerzett ismereteket az utolsó fejezetben fel lehessen használni a nárcizmus problémájának megoldására.

A szerző az első rész harmadik fejezetében („Az újrakezdés látványossága”) a pszichoanalízis eredetét vizsgálja. Főként a husserli fenomenológiával való kapcsolatát tárgyalja, de néhány utalás erejéig kitér a kor egyéb irányzataira is. Félreérthetetlen például a következő, minimális filozófiatörténeti ismeretekkel is érthető célzás: „[...] a metaforától, polisziemiától, bizonytalanságtól, többszörös felhasználástól

² Például a *Filozófiai vizsgálódásokkal* foglalkozó cikke miatt (MCDOWELL 2002).

³ Az eset részletesebb elemzését lásd FREUD é. n.

megtisztogatott nyelvről Bécs más kerületeiben álmodnak [...]” (i. m. 33).⁴ Persze a történeti fejtegetések nem merülnek ki az ilyen és ehhez hasonló célzásokban: először pontosabb képet kapunk a pszichoanalízis fogadtatástörténetéről (különösen: i. m. 37), majd Sutyák meghatározza az alapvető különbséget a fenomenológia és a pszichoanalízis között: az előbbi azt tartja, hogy az önmegfigyelést elvégző *én* egy külön létrehozó aktust igényel, míg a pszichoanalízis adottnak veszi a belső figyelt (i. m. 40–42).

Az igazán alapos ismerkedés azonban csak ezután, a második részben kezdődik. „A pszichoanalízis ideája” öt fejezetben öt alapfogalmat jár körbe. A talányos című „Ülök és írok – és ami lényegtelen” fejezet nem tesz mást, mint egy egyszerű példán (a szerző ül és ír – mit jelent ez a tapasztalat, és mit jelent az erre való reflektálás) keresztül bemutatja a pszichoanalízis tapasztalatfogalmát. A tapasztalat pedig nem magában jelenik meg – hanem a világban –, így azt is tisztázni kell, hogy a továbbiakban mit ért a szerző világ alatt. Nem meglepő, hogy ez a világ a fenomenológia által vizsgált „értelemösszefüggések világa” lesz, az a világ, amely nem tárgyakból és eseményekből, hanem feladatokból és utalások összefüggéseiből épül fel (i. m. 46–48). A tapasztalás ennek megfelelően nem egy passzív esemény, amely egyszerűen megtörténik az emberrel, hanem aktív cselekvés.

A következő fejezet, a „Tudatvilág” a tapasztalat másik oldalán lévő tényezővel, a megismerővel foglalkozik. Ám ez a megismerő itt nem egyenlő a tudattal; s ezzel a gondolattal jelenik meg először a legnagyobb karriert befutott freudi fogalom: a tudattalan. Ez a tudattalan azonban jóval árnyaltabb fogalom annál, mint amelyik a köznyelvben forgalomban van. Többrétű és speciális jelentésű. Attól függően, hogy a vizsgálódás mely aspektusából tekintjük (például hogy a tapasztalat vagy az emlékek felől közelítjük-e meg), mást és mást jelent (i. m. 59–60). Nem is önmagában áll a vizsgálat kereszt-tüzében. Egy komplex rendszer, a tudat – tudatelőttés – tudattalan hármában jelenik meg, szigorúan megszabott pozícióban. Ebben a fejezetben Sutyák még csak a tudat – tudatelőttés párossal foglalkozik. A tapasztalatot alapjaiban meghatározó párosnak ugyanis – mily meglepő – két, egymástól elválaszthatatlan jellemzője, hogy minden tapasztalatot *térben* és *időben* közvetít (i. m. 65–67). Ez a két alapkategória konstituálja az ember számára feltáruló világot. Ezáltal válik világossá, hogy nem volt hiba az elődök gondolatainak rekapitulálása. E nyilvánvaló kanti hatás mellett a pszichoanalízissel foglalkozó kézikönyvek, sőt olykor a komolyabb tudományos igénnyel íródott – ám a filozófiai kontextust semmibe vevő – munkák is elsiklanak.

A harmadik fejezetben („Egy álmoskönyv fejezetei”) jut végül igazán szóhoz a tudattalan. Sutyák két szempontból is foglalkozik vele. Egyfelől a neurotikus és pszichotikus tünetek magyarázatánál szóba kerülő, a deviáns magatartásért (részben) felelős szféraként jelenik meg. Ez alkalmat ad arra, hogy a szerző egy konkrét eset (*A Patkányember* történetéről van szó, lásd i. m. 71–83) leírásával bemutassa, hogyan is működik a tudattalan a pszichoanalitikus gyakorlatban. Másrészt a teljesen hétköznapi álmotvékenységek magyarázatánál kerül szóba, s így felszínre bukkan a freudi gondolkodás egy kényelmetlennek tűnő következménye: mivel ugyanaz a mechanizmus működik a deviáns és a normális esetekben (azaz a tudattalan szerepe lényegében ugyanaz

⁴ Itt érdemes megemlíteni, hogy a szöveg telis-tele van az ehhez hasonló rejtett utalásokkal. Nem csak a logikai pozitívizmusra történik elejtett célzás, gyanúsán sokszor akadhat meg a szemünk a Michel Henry által használt „élő test” összetételén, s gyakran juthat eszünkbe a test és a világ egymásba fonódását vizsgáló Merleau-Ponty is. Ugyanígy nem lehet nem észrevenni a cinkos kacsintást Nietzsche felé, amikor ezt olvassuk: „[...] vidám betegség, melynek feldolgozása egy vidám tudományhoz vezet” (i. m. 100).

egy neurotikusnál, mint egy álmodó embernél), ezért a két állapot között nincs minőségi különbség. Mindkét esetben elfojtások és késztetések dinamikája határozza meg a „cselekvést” és az „észlelést”, így nem húzható éles határvonal a radikálisan különböző hitt állapotok közé.

A tudattalan lényegére való rákérdezésre és a válaszkíséretre azonban csak a következő fejezetben kerül sor. „Mi tehát a tudattalan?” – ezzel a kérdéssel indul a „Világtalan” című fejezet. Az – itt szükségszerűen – elnagyolt válasz pedig: mindaz, ami nem fér bele a tér, az idő és az ellentmondás-mentesség által konstituált tudatos világba. A tudattalan megnyilvánulásának leghétköznapibb esete a *dejá vu* jelensége (i. m. 107). Korábban láttuk, hogy az időtapasztalat folytonosságáért a tudat – tudatelőttes páros a felelős: egy ilyen durva megakadásért vajon mi más lehet a felelős, mint az a szféra, amely minden szabály alól mentesül? A *dejá vu* időparadoxonhoz vezet. Az ödipális komplexus – mely, nem véletlenül, szintén ebben a fejezetben kerül kifejtésre – feloldása is csak azon a paradox áron lehetséges, hogy a gyermek megpróbál önmaga apja lenni (i. m. 113). E paradoxonok csak azért léphetnek fel, mert van valami, ami képes teljesen függetleníteni magát a racionalitás minden követelményétől. Ez a tudattalan lényege: az elmélet a tudat – tudatelőttes – tudattalan hármassal egyszerre ragadja meg az ember racionális és irracionális oldalát. Talán így, valamilyen tudattalan működéssel lehet magyarázni azt az egyébként magyarázhatatlan passzust, amely ezután következik: minden alapot és szakmaiságot nélkülöző etimológizáló „elemzés”, amelynek célja mindössze annyi, hogy a 'pszichoanalízis' névből minél több jelentésárnyalatot csikarjon ki. Pszükhé nevének kiemelése még érthető, de az már semmiképp sem, hogy az '-ízis' töredékből Ízisz istennő jelenlétére következtessünk; az pedig végképp csak polgárpukkasztásnak tekinthető, hogy a két istenőt az 'anal' „fontos implikációkkal teli” hangsora (i. m. 122) kötné össze. Sajnos ez a játék még oldalakon keresztül folytatódik, és legfeljebb arra jó, hogy a magas színvonalú szöveget ezen a helyen annyira lehúzza, hogy az olvasó kételkedni kezdjen abban, volt-e értelme annak, amit korábban olvasott.

Ha mégis bizalmat szavaz a szövegnek, és tovább olvas, kiderül, hogy ez az elka-landozás tényleg csak a tudattalan játéka lehetett, hiszen a továbbiakban az értekezés visszatér a nivós filozófiai elemzéshez, s ez gyorsan feledteti a szerző előző ballépését. Az utolsó részben Sutyák visszakanyarodik az első rész problémájához, de itt már megoldást is kínál: a freudi gondolatrendszernek fellelhető egy olyan eleme, amelyre mind a nárcizmus, mind a libidó tárgymegszállásai⁵ visszavezethetők. Ez pedig nem más, mint az *örömelv*. Ez annak a megfigyelésnek az eredménye, hogy az emberi cselekvés az öröm és a kín tengelye mellett rendeződik. Az öröm a feszültségektől való megszabadulás, a kín pedig a feszültségi állapotok megnövekedése (i. m. 146–147). A minél több öröm és minél kevesebb kín egyszerű matematikájával az ember teljes mértékben leírhatóvá válik, így kezelhető a látszólagos ellentmondás a külsőre és a belsőre irányuló késztetések között: a mindenség magyarázó elvévé előlépett örömelv szemében nincs különbség köztük, csupán az számít, hogy mindkettő örömmel jár. Az örömelv tehát feloldja a kiinduló problémát – nincs más hátra, mint levonni a tanulságokat.

Vajon teljesítette a könyv a vállalásait? Nos, a módszertani problémát feloldotta, s bevezetőként is megállta a helyét: egészen bizonyos, hogy elolvasása után már ottho-

⁵ A ködösnek tűnő terminusok a korábban említett, külsőre és belsőre irányulás mozzanatainak felelnek meg, ez csupán a pszichoanalitikus szóhasználatban bevett megnevezésük.

nosabban mozoghatunk a pszichoanalitikus irodalomban. Az igazi kérdés azonban ez: vajon azon az explicit tudáson kívül, amit a pszichoanalízisről megszereztünk, *megértéssel* is szolgál a könyv? Azaz: csupán megtanulható tételeket nyújt, vagy olyan használható tudást is, mely a tudományos munkában és a mindennapi életben egyaránt segít? Ennek megválaszolása már a mindenkori olvasón múlik, továbbá azon, hogyan viszonyul ahhoz, ha egy könyv nem mond ki világosan mindent, hanem inkább sejtet, utal vagy akár ellentmond saját magának. Amennyiben ez elfogadhatatlan számára, akkor a mű minden értelmet nélkülöző zagyvaságként fog a könyvespolcra kerülni. Ha mégis elfogadható – és jómagam emellett állnék ki –, akkor értékes belátásokat és gyümölcsöző vitát fog eredményezni.

IRODALOM

CRARY, Alice – READ, Rupert (eds) 2000. *The New Wittgenstein*. Routledge: London.

FREUD, Sigmund é. n. Pszichoanalitikus megjegyzések egy önéletrajzilag leírt paranoia-esethez (Dementia paranoides). Az úgynevezett „Schreber-eset”. In *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok*. Budapest: Cserépfalvi.

McDOWELL, John 2002. How not to read Philosophical Investigations: Brandom's Wittgenstein. In Rudolf Haller – Klaus Puhl (eds): *Wittgenstein and the Future of Philosophy*. Wien: ÖBV & HPT.

SUTYÁK Tibor 2008. *A Freud-elv – A pszichoanalízis mint lélekfilozófia*. Pozsony: Kalligram.